

A vadászati kultúra kezdetei

■ Agyagba rajzolt megsebzett bölény. Kr. e. 10 ezer, Niaux barlang, Franciaország (H. Breuil után)

„Valljuk meg, jobban hangzik, hogy őseink vadászok voltak, mint az, hogy főként dögöt ettek... Végre is, az oroszlán sokkal rokonszenvesebb állat, mint a dögekelyű, és a vadászat is nemesebb, no meg hasznosabb foglalatosságnak tűnik a dögevésnél.” Ezzel a nem éppen hízelgő megállapítással kezdte Robert J. Blumenschine és John A. Cavallo azt a tanulmányt, amelyben a Homo nemzetség különböző létfenntartási stratégiáit vizsgálják. A szerzőpáros véleménye csak első olvasásra tűnhet meglepőnek. Amennyiben ugyanis végiggondoljuk, hogy őseink sem Pallasz Athénéként, teljes fegyverzetben jelentek meg a történelem színpadán, hanem egy bonyolult biológiai evolúció során tettek szert újabb és újabb képességekre, akkor azt is be kell látnunk, hogy a „vadászó ember” feltűnése hosszú folyamat eredménye. Az emberi törzsfjlődés korai szakaszának képviselői közül sem az *Australopithecus*, sem pedig az őt követő *Homo habilis* nem vadászott. Döntően növényi táplálékból álló étrendjüket a ragadozók által hátrahagyott maradványok elfogyasztásával tették változatosabbá. A hominidák táplálékláncban betöltött helye mintegy két és fél millió évvel ezelőtt, a jégkorszak (pleisztocén) kezdetén stabilizálódhatott. Elődeink már képesek voltak kiszorítani a hiénákat a „dögevési niche”-ből, erre utalhat az, hogy ekkoriban több hiénaféle is kipusztult. Valódi vadászatról azonban még sokáig nem beszélhetünk.

A pleisztocént jelentős éghajlat-ingadozások, eljegesedések (glaciálisok) és felmelegedések (interglaciálisok) jellemezték. Azonban a sarkvidéki jégtakarónak és a Kárpátok gleccsereinek legnagyobb kiterjedése idején is a Kárpát-medence jégmentes és megtelepedésre alkalmas maradt. A régészeti vizsgálatok szerint hazánkban az első vadászfegyverként meghatározható leletek az őskőkor (paleolitikum) középső szakaszának, a Neander-völgyi ember kultúrájának korából származnak. Az utolsó interglaciálisban, a 130–75 ezer évvel ezelőtti úgynevezett Bábonyi kultúra (a névadó Sajóbáony Méhész-tető lelőhely Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található) ősemberének telepei a Bükk keleti részén barlangokban és szabad ég alatt egyaránt előkerültek. A kultúra régészeti forrásanyagának jellemző csoportját alkotják a főként helyi kovából készült, mindkét oldalukon megmunkált „levéleszközök”, melyek közül a levél alakú lándzsahegyekkel és késekkel nagy testű növényevőkre, valamint barlangi medvére vadászhattak. A Bábonyi kultúrát megelőző, az alsó paleolitikum idejére tehető vértesszőlősi előember (*Homo erectus*) mintegy 350 ezer évvel előttünk keletkezett táborából előkerült kisméretű kavicseszközök vadászatra teljesen alkalmatlanok. Ez persze nem azt jelenti, hogy az itteni telep lakói egyáltalán nem használtak vadászfegyvereket, s hogy kizárólag gyűjtögetők és dögevők lettek volna. Európa több előembertelepén (pl. Torralba – Spanyolország, Lehringen és Schöningen – Németország) ugyanis találtak fa lándzsahegyeket, valamint két méter hosszú, mindkét végükön kihegyezett, a nedves környezetben épségben megőrződött falándzsákat, melyek egyértelmű bizonyítékai az aktív vadászatnak.

A középső paleolitikumot 35 ezer évvel ezelőtt felváltó felső paleolitikum a jégkor utolsó és egyben leghidegebb szakaszára esik. Az emberiség őstörténetének a *Homo sapiens fossilisszel* jellemezhető időszaka ez, Altamira, Lascaux és Niaux csodálatos barlangfestményeinek, valamint a csontból, mészkőből és agyagból formált kisplasztikák, a termékenységet biztosító „Vénuszok” (pl. a willendorfi Vénusz) kora. A fejlett vadászársadalmak anyagi kultúrájában a már korábról ismert lándzsa mellett feltűnik az íj és a hajítódárda is. A fagyos év(tíz)ezredekben hazánk területén élő elődeink kizárólag természeti gazdálkodást folytattak: vadászból, halászból és gyűjtögetésből tartották fenn magukat. Főként folyóvölgyekben, nagy testű növényevő csordaállatok, például rénszarvas szezonális vándorlási útvonalának közelében építettek rövid ideig használt átmeneti szálláshelyeket.

A jégkorszak lezárulása gyökeres változásokat hozott, és a környezet átalakulása döntően befolyásolta az egyes vadászcsoporthoz életmódját. Az utolsó eljegesedést követő felmelegedés hatására a hőmérséklet a maihoz hasonlóvá vált, és Magyarország területének nagy része fokozatosan beerdősült. A természeti viszonyok megváltozásával párhuzamosan kicserélődött az állatvilág is: a kipusztult vagy elvándorolt fajok helyét új fauna foglalta el. A jégkor végi népcsoportok utódai válaszut elé kerültek. Egy részük követte a jégtakarótól felszabadult észak-európai területekre átköltöző rénszarvascsordákat. Más részük viszont helyben maradt, alkalmazkodott az új környezethez, és a korábbi rénszarvas-, mamut- és barlangimedve-vadászokból őstulok-, bölény- és gímszarvasvadászok lettek. Az akkor még mindig zsákmányoló életmódot folytató emberiségnek ezt a korszakát – mely a földtörténeti jelenkor (holocén) korai periódusában, kb. 10 ezer évvel ezelőtt kezdődött, és 7 ezer 500 évvel ezelőtt ért véget – a régészeti kutatás középső kőkornak vagy mezolitikumnak nevezi.

Az alábbiakban a fent említett két nagy korszak, az őskőkor és az azt követő középső kőkor vadász-gyűjtögető népcsoportjainak a Jászságban megtalált emlékéanyagát mutatjuk be a mikrorégióban alig egy évtizede kezdődött ősrégészeti kutatások alapján. Megkülönböztetett jelentősége van ezeknek az ásatásoknak, hiszen az Alföld Jászságon kívül eső részein alig találhatók meg a paleolitikum és a mezolitikum emlékei.

A Jászságban 1989 óta tartó tudományos munka eredményei alapvetően megváltoztatták az Alföld paleolitikumáról és mezolitikumáról korábban kialakított képet. Lehetővé vált az őskőkor kései szakaszában és a középső kőkorszakban itt élt vadász népek természeti környezetének, táborhelyeinek, lakóépítményeinek, életmódjának, kulturális-kronológiai kapcsolatainak körvonalazása, használati tárgyaik meghatározása. A komplex régészeti-őskörnyezeti vizsgálatok alapján nemcsak a Jászságot a pleisztocén végén és a korai holocénban jellemző őstörténeti folyamatokat rekonstruálhattuk, hanem az Alföldre általában alkalmazható modelleket is felépíthettünk.

Az eredmények bemutatása előtt meg kell azonban jegyezni, hogy az időbeli távolság nagysága és a régészeti forrásanyag korlátozottsága, s legfőképp a vizsgált korszakokból származó temetkezések teljes hiánya miatt ma is keveset tudunk ezekről az ősi vadászcsoporthoz, a Jászságban akkor élt emberekről. Telepeik feltárásakor ugyanis csupán az időálló kő- és csontleleteket találja meg a régész konyhahulladék (vadászból és halászból származó állatmaradványok) társaságában. A fából, bőrből és egyéb szerves anyagokból készült tárgyak teljesen elenyésztek az évezredek alatt, tűzhelyek vagy lakóépítmények nyomainak megfigyelésére is legfeljebb kivételes szerencsével számíthatunk.

■ Nyíllal meglőtt bölény ábrázolása a Niaux barlang ún. Fekete szalonjában

Az őskőkor

A jégkorszak végén, a felső paleolitikumban egymást követő gravetti (a névadó La Gravette lelőhely Franciaországban, Dordogne megyében található) megtelepedési hullámok a Kárpát-medencében az egyes felmelegedési (interstadiális) ciklusokhoz köthetők. Az egyik jellegzetes időhorizont, a 18-16 ezer évvel ezelőtti úgynevezett Ságvár-Lascaux interstadiális fiatalabb szakaszának gerinces faunáját – kevés kivétellel – csak a gravetti vadásztanyák konyhahulladékaiból, tehát erősen szelektálva ismerjük. Feltűnő, hogy több telepről aránylag jelentős mennyiségű rénszarvasmaradvány került elő.

■ A Jászság jégkor végi vadásztanyáiról előkerült megmunkált pengék (felül) és nyílhegyek (fotó: Kozma Károly)

A rénszarvas nyáron a tundra-, télen a tajgaövezetben él. Ősszel és tavasszal az egyik zónából átvándorol a másikba. Télen a csordába verődött állatok a tajgába húzódnak, mert a mostoha időjárás miatt a tundrán ilyenkor nem jutnának hozzá legfőbb táplálékukhoz, a zuzmóhoz. Egyes, a szubarktikus övben máig fennmaradt vadászó közösségek még mindig zsákmányállataik vonulási útvonala szerint választanak táborhelyet, és szinte kizárólag legjelentősebb élelemforrásaikra, a rénszarvasra vadásznak.

Az őslénytani vizsgálatok, az abból az időből fennmaradt virágpor elemzése (pollenanalitika) és a paleobotanikai adatok szerint

a Ságvár-Lascaux interstadiális fiatalabb szakaszának kezdetén a Kárpát-medence centrumában, valamint a környező hegláncok peremén fennmaradt jégkori erdőmaradványokból – elsősorban a folyók mentén, illetőleg a vízzel terjedve – kiáramlottak a tajgaövezet és a vegyeslombú tajgazóna növény- és állatfajai. Az északon és nyugaton még tundrával övezett Kárpátok és Kárpát-medence beerdősült. Ennek az alapvetően tajgaerdővel jellemezhető, de mégis mozaikos vegetációnak (tajgás sztyepp, sztyeppés tajga, zárt tajga) meghatározó összetevője - akárcsak a mai tajgaövezet déli szegélyén - a lucfenyő volt. A rénszarvasok így ezen a vidéken szintén megtalálták fő téli eledelüket, a tűlevelű növényzethez is kapcsolódó zuzmót. A gravetti vadászcsoportok – mint ma északon élő utódaik - együtt költöztek zsákmányállatukkal. Erdősültebb vízfolyások mentén szálltak meg, ugyanis ezekben a fában gazdagabb „zöld folyosókban” az állatok több táplálékot találtak. Ráadásul a sűrű erdőt megtörő, a csordának könnyebb mozgási lehetőségét biztosító folyóvölgyek a jól megválasztott táborhely felé „kormányozták”

■ A leleteket rejtő Jászberény-Nevada-tanyai homokbánya metszete. A jégkor végi lakóhelyet a sárga homokréteg fölött, a világosabb barna talajrétegben találtuk meg (fotó: Kertész Róbert)

a zsákmányt. Azok a folyószakaszok pedig, ahol az állatok az egyik partról összezsúfolódva átkeltek a túlsóra, különösen alkalmasak voltak a vadászok letelepedésére. A nyár közeledtével aztán összepakoltak elődeink, és a rénszarvasokkal együtt a tundrára költöztek.

A Mátra déli előteréhez kapcsolódó, a síkvidék északnyugati részén lévő Jászság gravetti vadásztanyáit a Zagyva pleisztocénban keletkezett hordalékkúpján (Jászfelsőszentgyörgy, Pusztamonostor, Szentlőrinc-káta térsége), valamint a kistáj centrumában, a környezetükből kiemelkedő jégkori maradványokon (Jászberény, Jászkisér határa) találhatjuk. A gravetti kultúra Jászságban kimutatott vadásztelepei egykori folyómedrek, morotvatavak és holtágak partján, illetve azok tágabb térségében vannak. Nem véletlenül, hiszen a korabeli Alföld száraz sztyepperdős sztyepp jellegű területein létfontosságú volt a vízszerezés lehetősége, ezenkívül a folyók, az állóvizek halbősége, az ártéri és mocsári erdők, az ártéri rétek gazdag állatvilága, változatos növényállománya is vonzotta az embert.

A Jászság északnyugati részén, a Zagyva pleisztocén hordalékkúpján lévő gravetti vadásztáborok az Ős-Zagyva (mai neve Székes-ér) medrének két oldalán különálló csoportokba rendeződnek. A lelőhelyek kivétel nélkül környezetükből kiemelkedő magaslatokon és hátakon helyezkednek el. A több korszakba (felső paleolitikumba és az azt követő, a jégkor legvégére keltezhető epipaleolitikumba) sorolható telepeken nagy változatosságban kerültek elő pattintással előállított szerszámok: hegyek, vakarók, vésők, valamint retusált, csonkított, völgyelt, fogazott és tompított eszközök, melyek a mindennapi élet, például a vadászat, a bőrmegmunkálás nélkülözhetetlen tárgyai. A jászfelsőszentgyörgy-szűnyogosi gravetti lelőhely ásatásán a köeszközökön, az okkerszemcséken és két 50-60 centiméter átmérőjű tűzhely foltján kívül rénszarvas-, vadló-, valamint hófajdcsontok, illetőleg gyűjtőgetésből származó tojáshejtöredékei is előkerültek. A csontok radiokarbon-vizsgálata kiderítette, hogy az állatokat elejtő vadászok az utolsó nagy lehűlés végén, 18 ezer 500 ± 400 évvel ezelőtt, egy mérsékelt és csapadékosabb időszakban vertek tanyát a szűnyogosi határ homokbuckáján. Megyénkben ez az ember megtelepedésének legrégebbi nyoma.

A Jászság központi részén, a Zagyva és Tarna összefolyásának térségében lokalizált telepek közül a jászberényi Nevada-tanya közelében feltárt lelőhely már a következő időszakra, a jégkor legvégére (13-10 ezer évvel ezelőtt), az epipaleolitikumba keltezhető. A tábor régészeti forrásanyagára egy, a környezetéből markánsan kiemelkedő futóhomokbucka tetején nyitott bányában bukkantunk rá. A lelőhelytől nem messze van az Ős-Tarna mára kiszáradt medre. A bucka felsőbb talajrétegeiben bronzkori és Árpád-kori emlékek is napvilágra kerültek, azonban a legalsó, régészetileg steril futóhomokréteg fölött lévő szintben kizárólag az epipaleolitikumba sorolható leletek voltak.

■ A feltárt epipaleolit telep részlete a járószíntel, eredeti helyzetükben feltárt köeszközökkel és állatsontokkal
(fotó: Kozma Károly)

■ Magkövek (az alsó sorban) és köeszközök a Nevada-tanyáról
(fotó: Kozma Károly)

Ez a kultúrréteget magába foglaló, világosabb barna színű homokos talajréteg a jégkor utolsó szakaszában alakulhatott ki, míg az alatta lévő, a buckát alkotó futóhomok valamivel korábbi, az Ős-Tarna üledékéből szélmozgások hatására jöhetett létre.

A feltárás során azt állapíthattuk meg, hogy ezen a helyen az epipaleolit vadászok egymás után öt alkalommal telepedtek meg. Az egyes járászintekhez köthető őskőkori vadásztanyákon kovából pattintással előállított eszközökre, és zsákmányként a táborba hurcolt nagytestű növényevők csontjaira bukkantunk. A korszak köiparára jellemző véssők, hegyek, vakarók mellett az eszközkészítés műveletsorának különböző fázisaihoz tartozó darabok, köztük olyan magkövek is előkerültek, melyekről a leendő szerszám előállításához szükséges nyers pengéket leválasztották. Mindez az eszközök helybeni előállítását tanúsítja.

A Jászberény-Nevada-tanya lelőhelyen feltárt epipaleolit vadásztábor igazi jelentőségét földrajzi elhelyezkedése adja. A kutatók egy része ugyanis azt feltételezte, hogy a jégkor utolsó szakaszában a Kárpát-medence belső területein, s így az Alföldön sem élt ember. Véleményem szerint a rénszarvasok a klímaváltozás hatására - mint erről korábban szó esett - már valóban északabbra költöztek, de a Nevada-tanyai leletek azt bizonyítják, hogy egyes csoportok alkalmazkodtak az új körülményekhez, és mégsem néptelenedett el az Alföld.

A középső kőkor

A jégkorszak végén kezdődő globális felmelegedés teljesen átformálta a Kárpát-medence környezetét. A fenyőerdők visszaszorultak a folyóvölgyekből, és helyüket a tölgy, szil, kőris, nyár és fűz faállománnyal jellemezhető lombos erdők vették át, a néhol még ma is meglévő, a holocén kezdetén kialakult ligeterdők ősei. A vegetációváltozással együtt az állatvilág összetétele is módosult. Mindezek hatására mintegy 10–11 ezer évvel ezelőtt kialakult az Alföld egészére s kisebb térségeire is annyira jellemző mozaikos holocén ökológiai rendszer, amelyhez rendkívül gazdag és szerteágazó táplálékpiramis alkalmazkodott. A Kárpátokban lehulló csapadékot a síkságra hozó folyók vízben bővelkedő völgyei hosszan elnyúló, erdőkben gazdag mozaikokkal tagolták az addig jellemző viszonylag száraz sztyepp, erdős sztyepp jellegű területeket.

■ A jászteleki lelőhely (a képen nyíl jelöli) közvetlenül a ma csatornaként használt Ős-Zagyvameder mellett
(fotó: Kozma Károly)

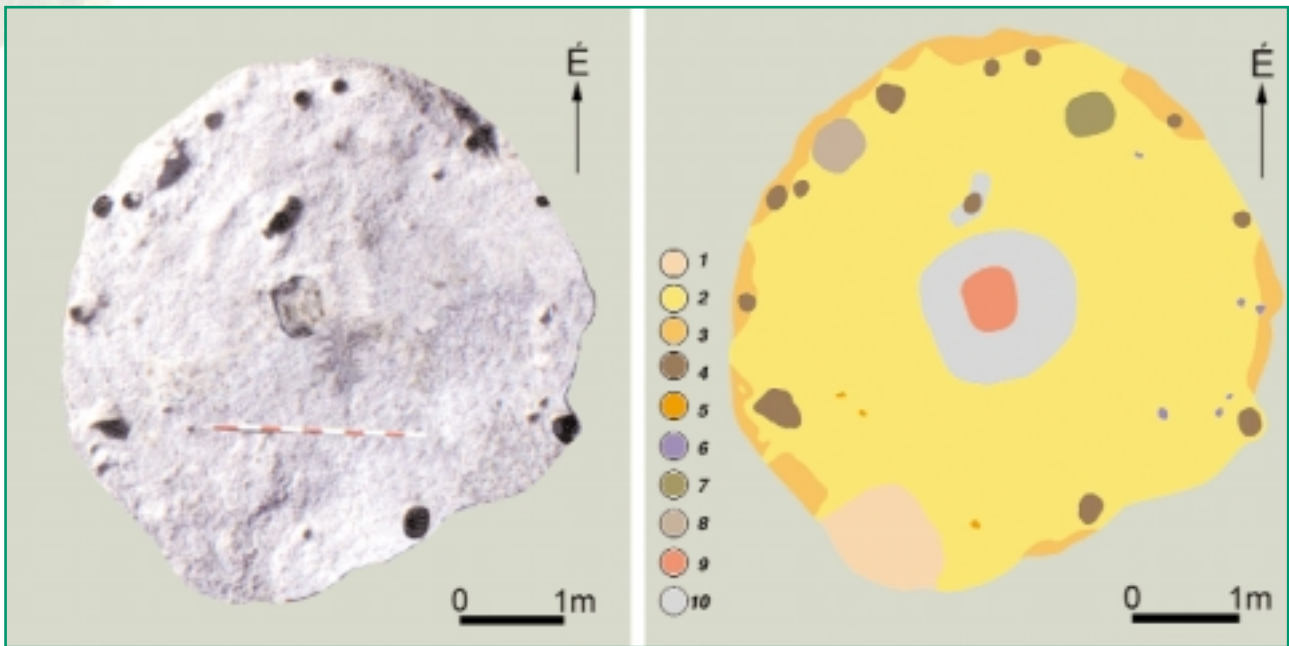

■ A Jászság mozaikos öskörnyezeti viszonyai a mezolitikumban. A növényzetet és az állatvilágot virágporelemzések és az egyes vadásztribókban feltárt konyahulladék alapján rekonstruáltuk. A jelölések: 1. zárt erdő, 120 méteres szintmagasság fölött; 2. hegylábi, nyitottabb erdőzóna, 100 és 120 méter között; 3. ligeterdő, 100 méter alatt; 4. sztyepp-erdős sztyepp; 5. a mezolit vadászok által legnagyobb mennyiségben használt mátrai eredetű kovaféleségek és kőzetek feltételezett beszerzési útvonala; 6. a vadásztribók (rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta)

A pleisztocén végén ebbe az ökológiai rendszerbe léptek be az epipaleolit vadászokat felváltó észak-alföldi mezolit ipar hordozói (a több időrendi fázisra tagolható kultúra az Alföldön elsőként azonosított jászsági mezolit lelőhelyek alapján lett körvonalazva). A gravetti kultúrához hasonlóan felismerték az alföldi vízfolyások mentén és a tektonikus eredetű lokális süllyedésben kialakult részmedencékben (például a Bodrogek, a Nagy- és a Kis-Sárrét) lévő zöld folyosók megtelepedésre alkalmas feltételeit. A rendelkezésünkre álló régészeti bizonyítékok szerint a szálláshely megválasztásakor e területek kedvezőbb mozgási és vízhez jutási lehetőségeit, illetve bőséges növény- és állatvilágát igyekeztek kihasználni.

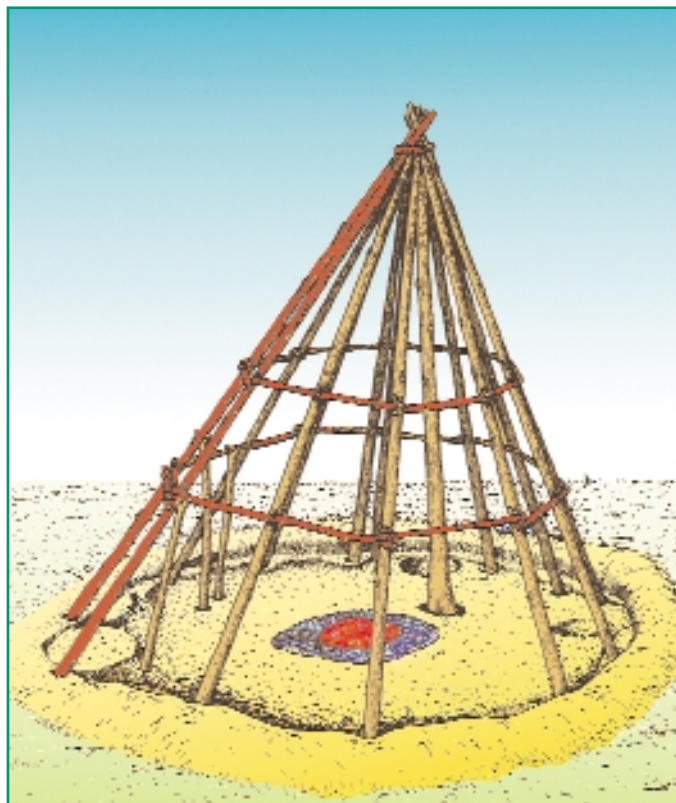
A Jászság központi részének süllyedékes medencéjében összefolyó Zagyva és Tarna melléke különösen vonzó térség lehetett. A Mátrában eredő, majd a környezeténél mélyebben fekvő vidéken egyesülő folyók ugyanis mellék- és holtágak labirintusát, sajátos mocsárvilágot hoztak létre. Itt a száraz, meleg nyári hónapokban is dús vegetáció élt, a vízzel borított részek bővelkedtek halakban és puhatestűekben, a galériaerdők, az ártéri legelők pedig növényevő gerincesekben, prémis állatokban és vízimadarokban. A nádas, zsombékos környezetből alig egy-két méterre kiemelkedő vízmentes hátság, a folyókanyarok rejtett zugai igen alkalmasak voltak a mezolitikum kizárólag vadászból, halászból és gyűjtögetésből élő népcsoportjainak letáborozására.

■ A Jásztelek I lelőhelyen feltárt vadászkunyhó alapjának fotója és rajza. A jelölések: 1. bejárat; 2. járószint; 3. padka; 4. cölöplyuk; 5. bejáráshoz kapcsolódó karólyuk; 6. fekvő- vagy tároló alkalmatlansággal összefüggésbe hozható karólyuk; 7. lapos mélyedés; 8. élelem-tároló gödör; 9. tűzhely; 10. hamu (fotó: Kozma Károly, rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta)

A táborhelyválasztás feltételezett szempontjait Jánoshida határának északi részén, a Meggyesi-erdőben található érintetlen Ős-Zagyva-mederből előkerült virágpör elemzése is igazolja. E vizsgálatokból tudjuk, hogy a környékbeli vadásztáborokat nagy kiterjedésű, folyómedreket kísérő ligeterdők vették körül. Az erdőket tölgy, szil, fűz és hárs alkotta, a cserjeszintben pedig a mogoró dominált. Mivel a nyári félévben kevesebb csapadék hullott, a mocsaras vidéken is csökkent a talajvíz szintje. Ez kedvezett a szezonális nyári vadásztáborok kialakításának.

A vadásztanyák feltárásakor 12-17 méter átmérőjű lakófoltokat figyeltünk meg. Jászberény I és Jászberény II lelőhelyeken hat, illetőleg négy ilyen középső kőkori táborhely

■ A vadászkunyhó belső, oszlop-vázás szerkezetének rekonstruált képe keletről nézve (rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta)

került felszínre egymás közelében. A nagyobb kiterjedésű, 50-szer 40 méteres, több leletet őrző Jásztelek I-hez hasonló telepek ritkábbak. Az ásatásokon azonosított kultúrréteg minden esetben 10-15 centiméter vastag volt, s a felszín közelében, közvetlenül a jelenkori talajszint alatt bukkantunk rá. A mezolitik lakófoltoak kis mérete és a települési rétegek vékonysága arra utal, hogy a területet alacsony lélekszámú közösségek lakták, és a táborhelyeket rövid ideig használták. A vándorló vadászok évszakonként változtatták megtelepedési helyüket.

A táborok egyes részein más és másfajta leletek voltak többségben, ezért meghatározhattuk, hogy az egykor itt élők hol készítették kőeszközeiket, hol darabolták fel a zsákmányt. A Jásztelek I lelőhelyen végzett ásatások során a vadászközösségek lakókörülményeire vonatkozó ismereteink is gyarapodtak. Egy építmény földbe mélyített alapjában megőrződött szerkezeti elemek nyomaiból ágasfás, oszlopvázas, aszimmetrikus kúpos kunyhót azonosítottunk. Ez hazánk legkorábbi, teljes egészében rekonstruálható lakóépítménye. A kunyhóalap átlagosan öt méter átmérőjű, s megközelítőleg kör alakú, legmélyebb pontját mintegy fél méterre mélyítették le. A kiásott gödör nagyobb részén, annak falához kapcsolódva, eltérő magasságokban egymással összefonódó padkákat alakítottak ki. Körben, közvetlenül a fal mentén 11 ferde, befelé dőlő cölöplyukat vájtak ki. A bejárat, mely az egykori felszín magasságából lejtősen ereszkedett a lakóépítmény járószintjéig, a délnyugati oldalon volt. Középen, kissé lemélyítve, egy alig több mint fél méter átmérőjű, vastagon átégett tűzhelynyomot, a tűz magja körül hamus foltot találtunk. A tűzhely közelében került elő egy csaknem függőleges, nagyobb átmérőjű, mélyebre ásott oszlop helye. A bejáratnál szembeni fal tövében élemtároló gödör volt, ahonnan nagytestű növényevők csontjai, valamint (egy állkapocstörredék mellett) átfűrt kagylóhéj került elő. A járószinten több helyen kisebb átmérőjű, alig lemélyített karólyukakat, valamint egy viszonylag nagyobb átmérőjű lapos mélyedés nyomát figyelhettük meg. A karólyukak egy része a bejárat felépítményével hozható összefüggésbe, más részük pedig valamilyen fekvő vagy tároló alkalmatosság tartozékaként értelmezhető.

A tetőszerkezetet a kunyhóalapban feltárt cölöplyukak elhelyezkedése, dölési szöge és mérete alapján rekonstruáltuk. A vázat alkotó 6-17 centiméter vastag és mintegy

■ Jásztelek I lelőhelyen rekonstruált vadásztábor (rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta). A felszíni leletkoncentrációk alapján ezen a vadásztanyán a feltárton kívül még további 3-4 vadáskunyhó valószínűsíthető. Azt azonban nem tudjuk megmondani, hogy egy kisebb vadászközösség tért-e vissza erre a helyre több alkalommal, vagy pedig egy nagyobb népesség egyszeri megtelepedéséről van szó.

■ Mikrolitok: balra geometrikus formák, jobbra nyílhegyek (fotó: Kozma Károly)

6 méter hosszú oszlopokat a fal melletti lyukakba állították, és kúp alakban a tűzhely melletti ágashoz támasztották. Mivel azonban a fal melletti lyukak dőlési szöge az északi oldalon meredekebb (80 fok), mint a déli oldalon (60-65 fok), valamint a központi oszlopnak helyet adó lyukat sem pontosan középen, és nem is teljesen függőlegesen alakították ki, így az építmény aszimmetrikus volt. A közel öt és fél méter magas, kúp alakú faszerkezet a stabilizálást szolgáló átkötésekkel együtt alkotta a belső köpenyt. A konyhó vázát – a téli, illetőleg nyári időjáráshoz alkalmazkodva – oszlop-, szálfá- és kéregborítással láthatták el, vagy náddal, esetleg bőrrel fedhették. A konyhóalap teljes alapterülete a bejárati résszel együtt 19 négyzetméter, a lakható hasznos tér azonban csak mintegy 14,5 négyzetméter lehetett – tehát egy öt-hét tagú család, ha szűkösen is, de elfért benne.

Néhány gondosan megmunkált csonthegetyörödedéket leszámítva a telepeken csaknem kizárólag kovából készült leleteket találtunk. A változatos eszközkészlethez eltérő funkciójú szerszámok, az íjas vadászatnál használt nyílhegyek mellett vakarók, vésők, fúrók és különböző retusált pengék, szilánkok tartoztak. Az eszközöket ugyanúgy pattintással állították elő, mint korábban, a felső paleolitikumban és epipaleolitikumban. Viszont a pengéből vagy szilánkból további megmunkálással, retusálással kialakított szerszámok mérete és típusa – számos esetben elkészítésük technikája is – eltér a jégkor végi leletekétől. A gyakran mindössze két centiméteres vagy még ennél is rövidebb eszközök, az úgynevezett mikrolitok például a mezolitik leletegyüttesek jellegzetes csoportjába tartoznak. Egy részüket nyílhegyként rekonstruálhattuk, más részüket pedig valószínűleg nem önállóan használták, hanem betétként több darabot erősítettek egymás mellé csont- vagy agancsfoglatban. A mikrolitok legfontosabb képviselői különféle geometrikus formákat mutatnak, a félhold, háromszög és trapéz alakú kőeszközök a mezolitikum egymást követő időrendi fázisainak jellemzői. A félkész, retus nélküli pengék, megmunkálatlan szilánkok, a gyártási hulladék, valamint a magkövek és nyersanyagrögök arról tanúskodnak, hogy a vadászok ebben a korszakban is helyben készítették el szerszámaikat.

A jársági mezolitik vadásztelepek kőeszközeinek leggyakoribb nyersanyagáért, a limnikus eredetű kovafélékért nem kellett túl messzire menni. A közettani vizsgálatok szerint már viszonylag közel, a néhány tíz kilométerre található folyóvízi üledékben, hordalékkúpokban, és a Mátra 25-50 kilométerrel odébb lévő felszíni forrásainál is hozzá lehetett jutni az alapanyaghoz. A nyersanyaglelőhelyeket jól megközelíthették a Zagyva és a Tarna mentén, valamint a kisebb észak-jászsági völgyekben.

Más nyersanyagok, például a Tokaj-Eperjesi-hegységből származó obszidián, a bükki üveges kvarcporfir és a dunántúli, szentgáli eredetű radiolarit a jászági telepeken csak szórványosan fordultak elő.

Az ásatások azt is bizonyították, hogy a mezolit közösségek a környezet adottságainak teljes kihasználására törekedtek. Vadászszákmányuk maradványai között ugyanúgy megtalálhatók a Jászságot abban az időben jellemző zárt/erdei, valamint a nyitott/erdős sztyeppék állatai. Az íj, illetőleg a legkorábban háziásított állat, a kutya segítségével a vadászat meglehetősen hatékony volt, hiszen az ásatásokon talált állatcsontok többsége nagy testű növényevőktől, őstuloktól, bölénytől, vadlótól, gímszarvastól, vaddisznótól és őztől származik. A kor emberének magas szintű tudatosságára jellemző, hogy magányos vadak (vadló, gímszarvas bika, vaddisznó) és csordaállatok (őstulok, bölény, gímszarvas tehén vagy őz) zsákmányolására egyaránt képes volt, pedig a két vadfajta vadászata egészen más módszereket és technikát kíván.

A vadásztanyák konyhahulladékából madarak, kisebb emlősök (pl. sün), valamint prémes állatok, mezei nyúl, hód, görény, vadmacska, nyest, nyuszt, róka és farkas maradványai is előkerültek. A halak, a mocsári teknős, a madártojás, a csigák és kagylók fogyasztását igazoló leletek szerint a vadászon kívül a halászatnak és a gyűjtögetésnek is jelentős szerepe volt középső kőkori elődeink táplálkozásában. Bár fogyasztásra szánt növényeket a telepeken eddig még nem sikerült kimutatni, a környezetrekonstrukciós vizsgálatok alapján valószínű, hogy a ligeterdőkben előforduló különböző gombák, gyökerek, gumók, valamint a makk, som, sulyom, szeder, málna, eper, szamóca, különösen pedig a mogyoró fontos szerepet játszhattak a mezolit emberek létfenntartásában.

Az őskörnyezet, a „nyerstáj” átalakítása már ekkor megkezdődött. A pollenanalitikai adatok szerint a Jászságban – 8–10 ezer évvel ezelőtt – akkor szaporodott el a mogyoró, amikor megfogyatkozott a tölgyállomány. A kutatók hasonló összefüggésre bukkantak a bátorligeti és a csarodai paleoökológiai lelőhelyeken is, ahol a mogyoróvirágpör mennyiségének növekedése és a tölgy pollenének visszaesése egy időre esik a növényi eredetű pernyekoncentráció feldúsulásával. Amerikai, ausztráliai és nyugat-európai példák alapján viszont azt is tudjuk, hogy a vadászó-gyűjtögető népek a vadászati lehetőségek javítása, az erdők szegélyén élő növények zónájának kiterjesztése, a táborhely szélesítése vagy a vadászott csordaállatok terelőútjainak megváltoztatása érdekében égettek fel erdőrészeket. A mezolitikum időszakában az Észak-Alföldön élők is ehhez a megoldáshoz folyamodhattak, ami egyúttal segítette az erdők szegélyén élő, napfényt kedvelő mogyoró terjedését is. Bár az itteni vadásztáborokban nincsenek mogyorógyűjtögetésről tanúskodó leletek, a mogyoróvirágpör mennyiségének növekedése ugyanúgy összefüggésbe hozható az erdőégetésekkel, mint a nyugat-európai mezolit telepeken.

Ennek a tudatosnak ítéltető, a Jászságban is kimutatható vegetációváltozást okozó emberi tevékenységnek igen nagy a jelentősége, mert azt bizonyítja, hogy a mezolitikum második felében az Észak-Alföld vadászó-halászó-gyűjtögető népcsoportjai már eljutottak az emberiség fejlődésének úgynevezett szubsztitúciós fázisába. Képesek voltak megszerezni a természet véletlenszerű megváltoztatása során szerzett tapasztalataikat, felismerték, és saját céljaikra hasznosították az ökológiai viszonyok átalakításának következményeit. Felfedezték például, hogy a táborépítés érdekében felégetett erdő helyén rövid időn belül mogyoró, szeder és szamóca hajt ki. A hasonló összefüggések ismeretében képessé váltak az élelemtermelési, produktív gazdálkodási tapasztalatok átvételére.

■ Rekonstruált mezolit nyilvessző (rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta és Szücs Árpád)

A kőkori vadászok kései utódai

A neves ősrégész, Gábori Miklós 1958-as mongóliai expedíciója során a Szaján-hegység lábánál, a Höbszögöl-tó nyugati oldalán, Ulan-ula település mellett tanulmányozott egy kicsiny, környezetétől elzártan élő őserdei vadászcsoporthat. Ragyogó leírásának köszönhetően bepillantathatunk a vadászat mellett rénszarvastartásból élő tajgai maradványnépeség, egy urjanháj közösség mindennapjaiba.

A speciális ökológiai viszonyok miatt az urjanhájoknál szerzett tapasztalatok elsősorban az ember jégkori, magashegységi életmódjának rekonstruálásában segítenek, de a vadászatot és a gyűjtögetést állattartással kiegészítő gazdálkodás mezolitikori párhuzamokat is kínál. Jogosan merülhet fel persze a kérdés, hogy a 20. század közepén mennyire ősi viszonyokat őrizhettek az urjanhájok? A tajgai közösség mennyire lehetett „elzárva” a külvilágtól? Mint Gábori Miklóstól tudjuk, teljes izolációról már ottjártakor sem volt szó, a csoport rendszeresen tartott kapcsolatot a környék mongol településeivel (Hatgal, Ulan-ula). Állatbőrökért cseréltek dohányt, lisztet, ruhákat, különböző használati tárgyakat, például kést és fémedényt. Lakáskörülményeik is átalakulóban voltak: két család nyáron már nem sátorban, hanem jurtában lakott. A gyerekek közül két kislány megtanult mongolul, és ha nem is rendszeresen, de iskolába járt. Ezek a külső kapcsolatok azonban Gábori Miklós látogatásakor alapvetően még nem változtatták meg a közösség eredeti belső struktúráját és életmódját.

A Mongólia északnyugati részén, a szibériai orosz határ közelében élő urjanhájok ujjur nyelven beszélnek. A 20-22 családból álló népeség létszáma mindössze pár száz főre tehető. Kisebb vadászó csoportokba szerveződve akkora területen vándorolnak, mint a Dunántúl. Az egyes közösségeket szinte lehetetlen megtalálni, egymással is csak ritkán találkoznak. Az urjanhájok a kétezzer méter magasán lévő tajga nedves és hideg világában élnek. „Az alacsony medencékben fehér nyírfák vegyültek a fenyőkkel - írja le környezetüket Gábori. A magashegyi tajga viszont már csak tűlevelűekből áll. Az egész növényzet a jégkorszakból maradt fenn - különös rezervátum. Itt-ott még erdei fenyők sötét koronái érik egymást, alattuk kökényfélék, hideg éghajlatot tűrő rododendronok, tüskés cserjék nőnek. Aztán az erdőövezet felett egyre kisebbek lesznek a fagyos bokrok, borókák, virágtalan, szürkésfehér növények, végül csak zuzmók tapadnak a sziklára - aztán a csupasz kő vagy hó következik.”

Gábori Miklós azt az urjanháj közösséget kereste fel, amely legközelebb táborozott a mongolokhoz. Tanyájukat egy tisztáson, patak mentén alakították ki, a csoportot öt család alkotta. Három család saját sátrában lakott, két család – mongol hatásra – egy-egy jurtát épített magának. Télen azonban mindegyikük a sátrát használta. A legnagyobb család 14 főből állt.

„Némelyik (urjanháj) hasonlított a mongolokhoz, akadtak köztük sokkal szélesebb, talán durvább arcúak, az egyik férfinak pedig bozontos szakálla volt. Hajuk kuszán, zsisoros csomókban csüngött ki a furcsa bőrsapka alól... A bőrük talán világosabb, mint a mongoloké, arccsontjuk erősebb, kiállóbb. Ferde vágású szemük is hasonló - és mégis más, ősi ember típus ez. De vademberek? Ősemberek? – Nem találtam őket annak. Csak a rettenetes tél, a küzdelmes tajgai élet volt az arcukra írva. A természet kissé komor gyermekei. Egyik sem szállt le a szarvas hátáról, amikor a tisztáson találkoztunk. Tulajdonképpen nem is az embereken, az arcukon lepödtünk meg, hanem a jeleneten, amint a magas agancsok közt „lovagolva” előjöttek az erdőből. Először egy öreg vadász ért mellénk. Lábán nyers szarvasbőrből, inakkal varrt csizmaféle. Rám nézett, aztán a szemibe révedt a tekintete. Hosszú szíjon kés lógott az ölében. Én azt néztem... Két fenyődarabból összeragasztott, átkötött tokja volt, ugyanilyen a nyele. A penge kalapált fém, de a foglalata őskori. ...Nyári öltözetük ugyanolyan, mint a mongoloké. De csak itt, Ulan-ula közelében, ahol cserébe kapják állatbőrökért. Az eredeti ruhákból most még csak a csizmát és a sapkát hordták a férfiak. A lábbelit jól megnéztem, több-

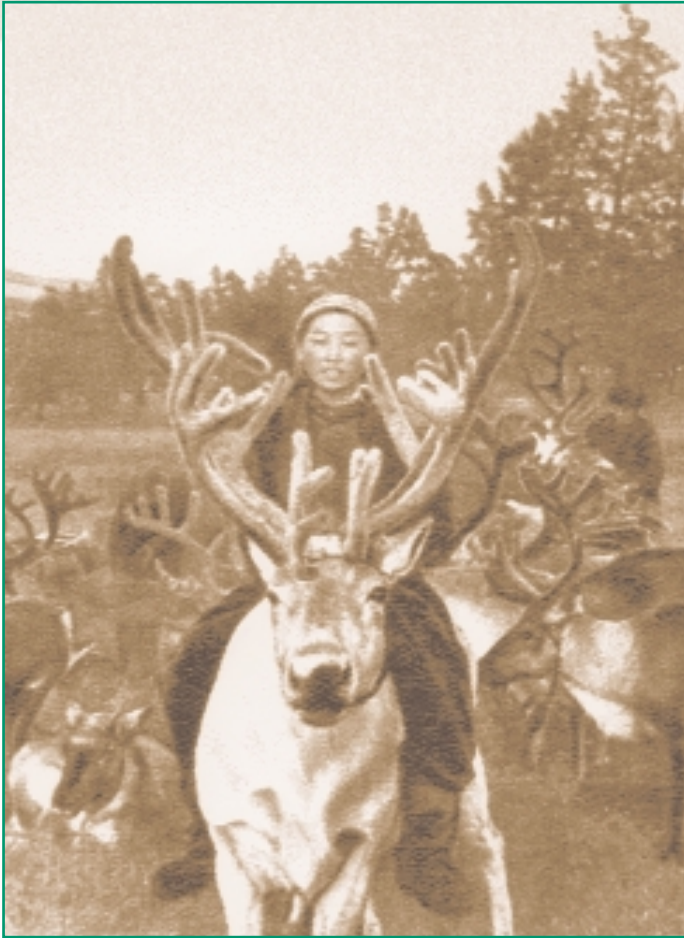
szőr is, most meg éppen előttem javították. Se nem csizma, se nem cipő. Két darabból tűzögetik össze vékony szíjjal. Az egyikből lesz a szár hátsó oldala s egyben a talpa, a másikkól az eleje. A szarvasbőrt szőrével befelé fordítják, és szíjjal átkötözik a lábukon. A sapka ugyanilyen egyszerű, és ugyanígy készül négy darabból. Teteje csúcsos, hátul és oldalt lelógó fül- és nyakvédővel. Úgy felveszi a fej formáját, mintha összenőtt volna vele." Télen azonban mongol divat szerint készült öltözéküket is szőrével befelé fordított bőrből készített prémruhára cserélik. Állandóan azt hordják, abban is alszanak.

A sátrak elkészítéséről, berendezési tárgyairól és azok elhelyezéséről így ír a szerző: „A sátor számtalan, hosszú rúdból készül. Gúlába támasztják őket, felül összekötözik, végül nyers bőrökkel, rongydarabokkal borítják be. A rudakat besülylyesztik kissé a földbe, kövekkel rakják körül, fenn egymást keresztezve állnak ki a bőrök alól. Rendkívül hasonló az indiánok vígvamjához. Kör alakú, de kisebb, mint a jurta, és belül minden része bőrökkel – lenyúzott és megszáritott szarvasbőrrel van kitömve, mint valami nagy fészek. ...Kevés világosság szűrődött be az összetámasztott rudak közt, vadbőrszag áradt. De azért elég meleg ez az „indián” sátor. A fal tövében összegöngyölt bőrök heverték... szinte minden bőrből, rénszarvas- vagy zergebőrből készült. Lenyúzott állatbőrök szaglanak a földön, a fal mentén, az ágyon. Ebből van a matrac. A takarót, az érdekes, szögletesre varrt zsákokat, a prémes téli ruhákat is ebből állították össze. Ilyen lehetett egykor az őskori rénvadászok tanyája. Az ajtó mellett egyszerű faedények, kis hordók, fakéregből készített kannafélék – fogantyújuk szintén átfűzött szíj – bőrtömlők... Az ágy fenyőfára rakott bőrökből áll, rajta a nagy medvebőr, és újból nyers, száritott bőrök, ruhadarabok rajta a takarók. ... A fekhely végén szőrös rénszarvasbőrből készült zsákok sorakoznak. Érdekes módon, kissé szögletesre varrják őket. Kívül szürkés szőr fedi, ráhajló fedele pedig puhább, barnás hasbőrökből készül. Félméteres kis bőröndök. A fal mellett összegöngyölt szarvasbőrök, aztán kis fehér-barna csíkos állatok irhái vannak kifeszítve. Főleg a gyerekek vadásszák ezt a félig mókus-, félig egérfajta állatot, s mikor évente egy-két alkalommal elmennek Ulan-ulába, ez a legértékesebb csereanyag. A csíkos kis prémelek: nyuszt, nyest, hermelin, csíkos evet s a többi, aztán eljutnak Mörönbe, onnét a fővárosba és végül – ki tudja hová. A földön is száritott bőrök, középen bogrács alatt ég a tűz...” Az egyik táská tartalma a következőkből állt: „Ruhadarabok, mongol csésze, lószőröböl font kötelek, száritott húsdarabok - olyan, mint a fakéreg, meleg vízben kissé felpuhul –, bőrszakban némi liszt végszükség esetére.”

A közösség főnökének sátra semmiben sem különbözött a többiekétől, de az övé telet volt bőrökkel. „Megmutatta a trófeáit. A medvét becsülik a legtöbbre és a vadon élő rénszarvast. Sorra rakta ki elé a fekete trófeákat, egy zsákból szedegette ki őket. Az állat orrhegyét vágják le és a mellső lábak karmait a mancsközépével együtt. Aztán megszáritják. Jó néhány ilyen emlékekkel dicsekedhetett a főnök.” A mindennapi élet a sátrak közötti térségben is intenzív volt, napközben és esténként kövel körülrakott tüzek lobogtak a tisztáson.

■ Urjanhájok és sátrak
(fotó: Gábori Miklós)

■ Urjanháj kislány fehér rénszarvasán (fotó: Gábori Miklós)

Az urjanháj etnológiai párhuzamok segíthetnek megismerni a jázsági mezolit vadász-csoportok életmódját, gazdálkodását, kulturális és szociális sajátosságait. Az analógia természetesen nem varázsszövő, nem minden a mezolitikummal kapcsolatban felmerülő kérdésre ad választ. A középső kőkor Jászságból származó régészeti és öskörnyezeti bizonyítékait és az urjanhájoknál szerzett tapasztalatokat összehasonlítva elsősorban a megtelepedés, a vadásztanya, a lakáskörülmények, a szerves anyagból álló tárgyi kultúra, az öltözködés, valamint a népességszám és a társadalmi modell bizonyos elemeinek meghatározásához fogalmazható meg feltételesen néhány alternatíva.

A mezolit kori Jászságról rekonstruált és a Höbbszög-tó vidékén talált klimatikus, felszíni, vízrajzi és ökológiai viszonyokat összevetve például megállapítható, hogy megyénk északi részén a szezonális megtelepedés feltételei jóval kedvezőbbek voltak. A Zagyva és a Tarna térségének jobb volt az eltartó képessége, és ugyanakkora területen az urjanhájokénál nagyobb népesség élhetett. A kevés ételmezt kínáló tajga kicsiny urjanháj közössége (20-22 család, 4-5 csoport) szétszóródva él a dunántúlnyi (45 500 négyzetkilométer) területen. Külső kapcsolatokkal alig rendelkezik, a csoportok egymással is csak elvétve találkoznak, hiszen a magashegység rendkívül tagolt, patakokkal szabdaltsága kiváló feltételeket kínál a szeparálódásra. Az urjanhájok éppen ezért őrizhették meg csaknem sértetlenül kultúrájukat, gazdálkodásukat egészen a 20. század közepéig. A Jászságban viszont a földrajzi adottságok folytán teljesen más körülmények voltak. A mezolit vadász-csoportok korántsem élhettek izoláltan, hiszen táboraik kivétel nélkül a síkság folyóvölgyei mentén kialakult zöld folyosókban találhatók. A zöld folyosók pedig elsődleges letelepedési és mozgási csatornáként működtek, így a közösségek találkozásának, a kapcsolattartásnak, a kommunikációnak, az információk kicserélésének nagyobb volt a lehetősége. A mobilitás azonban ugyanúgy jellemző az urjanhájokra, mint egykor a mezolit csoportokra.

Nappal többnyire csak az asszonyok és a gyerekek voltak a táborban. Férfi alig akadt a tanyán, de még este is kevés tartózkodott otthon. Három-négy napra elmennek, felhajtják a szarvasokat a hegytetőre, otthagyják őket, aztán vadásznak a környéken. A rénszarvast vadásszák és háziállatként is tartják. A félvad szarvasokat a férfiak, a gyerekek és a fiatal lányok „lovagolják”, az asszonyok azonban nem járnak szarvasháton. A nyereg más típusú, mint amelyet a lovakon használnak: elől és hátul két keresztben álló ága van. „Egy-egy családnak tíz-tizenkét szarvasa van. Félvad állatok, a fejest csak megkötözve tűrik. Fenn, a tetőkön vadon élő állatok vannak, pázrás idején betéved közéjük egy-egy, de ez alig látszik meg a csordán. Erős beltenyészet alakult ki. Valószínűleg ennek következménye, hogy elég sok a majdnem fehér szőrű, sőt előfordul néhány hófehér albínó is. ...A legérdekesebb azonban mégis az, hogy senki sem tudja, hogyan szelidítették meg a szarvasokat. A vadon élő állatot alig tudják megfogni, de még elejteni is nagyon nehéz.” Amikor a csordát legeltetés után a táborba terelték, a félig megszelidített állatok a sátrak közelében, csoportokban feküdtek le.

Vad rénszarvason kívül az urjanhájok elsősorban mormotát, ezenkívül jávorszarvast, gímet, zergét, vadmacskát, hiúzt, hermelint, cobolyt, háromféle menyétet, mókust, pézsmát, valamint egészen kis rácsálókat zsákmányolnak a vadászaton.

A két társadalmi struktúra hasonlóságát szintén feltételezhetjük. A társadalom egyége a mezolitikum idején is a család lehetett. Az Ulan-ula mellett élő urjanháj közösséget alkotó öt család külön-külön sátorban lakott. Ez jól párhuzamba állítható a Jásztelek I lelőhelyen végzett megfigyeléssel: itt valószínűsíthetően 4-5 lakóépítménnyel számolhatunk. Feltehetőleg mindegyikben egy-egy család szállt meg. A legnagyobb urjanháj családnak 14 tagja volt, tehát a közösségüket 50-60 ember alkotta. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a közép-ázsiai csoportok már nem csupán vadászból, halászból és gyűjtőtevésekből tartották fenn magukat, hanem állattartással is foglalkoztak, és lisztet is cseréltek állatbőrökért. Élelmiszer-ellátásuk tehát lényegesen stabilabb volt.

Számítások szerint tisztán vadász-halász-gyűjtőtevéseket igénybevevő viszonyok között egy embert 20-25 négyzetkilométer nagyságú terület tudott eltartani. Ez azt jelenti, hogy egy 20 fős csoport zavartalan működéséhez 400-500 négyzetkilométerre lett volna szükség. Véleményünk szerint azonban a jászági zöld folyosók különleges élőhelynek számítottak, eltartóképességük többszörösen felülmúlta a süllyedék centrumát kívülről övező száraz hordalékkúpok térségéét. Ugyanakkor a vadászszakmánya heterogén összetételéből az is bizonyítható, hogy a mezolitik vadászok nemcsak a zöld folyosókban mozogtak otthonosan, hanem szükség szerint más ökológiai mozaikokat is felkerestek.

A Jászágban egy adott időszakban a mezolitik csoportok és családok számát, valamint azok lélekszámát pontosan nem lehet megmondani. Kiscsaládokkal és egyidejű megtelepedéssel számolva a jászteleki típusú nagyobb telepeknek 20-25 lakója lehetett. A kisebb táborok lakossága ennek felét, harmadát tehetette ki. Jelenlegi ismereteink szerint azonban azt sem tudhatjuk, hogy az egyes mezolitik csoportokat kiscsaládok (szülők és gyerekek) vagy nagycsaládok (legalább három generáció) alkották-e.

Azt is csak feltételezzük, hogy a családok az urjanhájoknál vérségi kapcsolatban állnak egymással, tehát endogám közösségek. Arra a kérdésre, hogy az urjanhájok társadalmilag és gazdaságilag mennyire lehettek differenciáltak, nagy valószínűséggel választ adhatunk. A főnöknek van ugyan a legtöbb bőr a sátrában, de viszonylag egyszerű, alapvetően egalitárius közösséget alkotnak, sem társadalmilag, sem gazdaságilag nem rétegzettek. Az emberek egymásra utaltak, cserével csupán szükségleteiket elégítik ki, nem anyagi haszonszerzés a céljuk. Az urjanhájoknál megfigyelt társadalmi és gazdasági modell minden bizonnyal párhuzamba állítható a mezolitik népcsoportokéval.

A fentiek mellett az urjanháj típusú sátor és berendezése, a használati tárgyak, a téli viselet, valamint a munkamegosztásra vonatkozó megfigyelések mind-mind új szempontokat adtak ahhoz, hogy hiteles képet alkothassunk a természet fiairól.

Epilógus

Az európai mezolitikum virágzásának időszakában a Közel-Keleten és Anatóliában más folyamatok zajlottak, melynek eredményeképpen kialakult a neolitikum, vagyis újkőkori termelőgazdálkodás. A növénytermesztés és az állattartás, valamint az újkőkori életforma és technológia (agyagedények készítése, szövés-fonás, a kő csiszolása és fúrása) ezekből az elsődleges civilizációs térségekből terjedt tovább a Balkánra, majd a Kárpát-medence központi részei felé. A legkorábbi élelemtermelő újkőkori népcsoportok 8-7 ezer évvel ezelőtt délről, a Mediterránumból érkeztek a Kárpát-medencébe. Ezt bizonyítják kulturális gyökereik, valamint az általuk termesztett növények és tenyésztett állatok elsődleges, kis-ázsiai, közel-keleti és délkelet-európai tenyésztési géncentrumai. A kora újkőkori népesség letelepült életmóddal, faluszerű településekkel és a korábbinál nagyobb népsűrűséggel jellemezhető. Szálláshelyeik nyomai - a mezolitikumhoz hasonlóan - kizárólag a zöld folyosók szűkebb és tágabb térségében, elsősorban a Dunántúl és az Alföld déli részein

■ Szarvas domborművü ábrázolása egy nagy edény töredékén (kora újkőkori, Kr. e. 6. évezred, Csépa)

figyelhetők meg, de az Alföld keleti, északkeleti részén és az Erdélyi-medencében is előkerültek telepeik. A zöld folyosók szárazföldi élettérben jellegzetes ökológiai háttérterületet alkotnak (hasonlóan a tengerparthoz), ahol mind a vadász-halászgűjtőgető életmódnak, mind a termelőgazdálkodásnak megvannak a feltételei. A hozzájuk kapcsolódó elsődleges mezolit és kora neolit infiltrációs zónákban nemcsak vándoroltak, megtelepedtek és éltek a különböző népcsoportok, hanem kicserélték információikat, innovációikat (újításait) és termékeiket is.

A Kárpát-medencében a mediterrán gyökerű kora újkőkori kultúra meghatározott növényeket termesztett (pl. búzafélék: alakor, tönke, tönköly, valamint árpa) és állatokat tenyésztett (a juh és a kecske dominált, de tartottak szarvasmarhát, sertést és kutyát is). A produktív gazdálkodás mellett azonban a vadászat-halászat-gűjtőgetés szerepe továbbra is jelentős maradt. Ez azzal magyarázható, hogy a kora újkőkori közösségeknek mindenekelőtt meg kellett teremteni az élelemtermelés és a tartós letelepedés helyi feltételeit. A környezet megfelelő átalakítása időbe tellett, táplálékra pedig ez idő alatt is szükség volt. A folyók fehérjeforrásait (halak, teknősbéka, vízimadarak, tojások, kagylók, csigák) kiegészítette az ártéri erdők vadállománya és a gűjtőgetésre alkalmas vízi, valamint szárazföldi növényzet (pl. sulyom, szeder, som, mogyoró, földieper, bodza, kökény, galagonya). A zsákmányoló életmód később a megtermelt élelem kiegészítését, a terméskiesések pótlását segítette. A korabeli agrotechnika színvonala, illetve az újonnan megtelepedő kora neolit csoportok tapasztalatainak hiányosságai miatt a termelés nem lehetett elég hatékony, ráadásul az Alföld szeszélyes éghajlata veszteségeket is okozhatott.

A kora újkőkori anyagi kultúrájában a lehangsúlyosabb szerepe a változatos formájú és díszítésű (pl. körömcsipkedés, barbotin, nádvéggel történő benyomkodás, bekarcolt hálóminta, festés) kerámialeleteknek, a hombárokknak, fazekaknak, tálaknak, bögréknek, csészéknek és kelyheknek volt. A régészeti forrásanyagban fellelhető átfűrt agyaggömbök a hálós halászat, a kis átfűrt agyagkúpok pedig szövőszéknehezékként a szövés-fonás indirekt bizonyítékai. A csont- és agancseszközök között megtalálható a tû, ár, kanál és a szarvasagancsból készült földművelő eszköz. A kőből előállított leleteknél a pattintással készített eszközök mellett feltűnnek a csiszolt, átfűrés nélküli és a nyéllyukas kőbalták. A korszak vallásos elképzeléseiről

és kultikus életéről a rendelkezésre álló temetkezések, tárgyi bizonyítékok és megfigyelések: áldozógödrök, oltárok, agyag pecsétlők, antropomorf edények, ember- és állatreliefek, idolkok és egyéb agyagplasztikák nyújtanak információt. A középpontban a termékenység nő- és hímnemű szimbólumai álltak. A feltárt sírok temetkezési szokásaiból részben az elhunytakról való gondoskodás, részben pedig a tőlük való félelem tükröződik.

A kora újkőkori népcsoportok csak a Kárpát-medence egy részét tudták birtokba venni: azt a területet, ahol még érvényesült a balkáni környezeti hatás. Ennek a markáns, a medence közepénél húzódó környezetelválasztó vonalnak a mentén az addig folyamatos, mediterrán típusú neolitikizáció megtorpant, és hozzávetőleg ezeréves stagnálásra kényszerült. Ettől északra, így például a Jászságban késő mezolitikus vadászcsoporthok, míg délre már produktív gazdálkodást folytató kora neolitikus közösségek éltek egymás közelében. Így a két terület között intenzív információáramlás alakulhatott ki, amely már egy új, a balkáni kulturális és gazdasági gyökerektől eltérő fejlődést indított el a térségben. A Kárpát-medence északi felén tehát a déli kora neolitikus kultúra hatására, de elsősorban nem bevándorlással, hanem az északi, már szubsztitúciós fázisban lévő késő mezolitikus népcsoportok adaptálódásával alakultak ki az újkőkori viszonyok.

A termelőgazdálkodás térnyerésével állandó telepek jöttek létre, és a vadászvilág egyeduralmának vége szakadt. Az elhagyott vadásztáborok maradványait fokozatosan betemette az áradások hordaléka, s a beágyazódott leletek a valóságnak csupán töredékét őrizték meg. Nos, a régészek ezekből az apró valóságmorszákból építkezve kell egy egész világot rekonstruálni.

Az urjanhájoknál tett látogatásakor Gábori Miklós a következőképpen fogalmazta meg dilemmáját: „... mit találna meg egy archeológus ebből a tanyából – ha egyszer leégne, aztán betemetné a föld – évezredek múlva? A sátraktól csak egy halom faszén maradna. Az tízezer éven át ellenáll az időnek, és a kövek, melyekkel körülrakták őket. Talán meg tudnám állapítani, hogy hol, hogyan álltak a cölöpök. A sátrakon kívül hamuhalmokat találnék – a tűzhely, ahol előbb ültünk – és körülötte a szarvasagancsok, csontok. A szép ruhákból, „rénkofferekből” ... nem maradna semmi. De nem maradna nyoma a furcsa nyergeknek sem, mert nincs egyetlen fémrészük, a fadarabokat is szíjjal erősítik össze. És ha elvinnénk innét azokat a fémtárgyakat, melyek nem a sajátjuk, hanem cserébe kapták őket a bőrökért – akkor nem maradna más, mint néhány késpenge, rengeteg szétszórt csont és az agancsból készült szerszám. Ezt találna meg a régész az ősember tanyáján, itt – ahol fekszem. A sok ezer éves jégkorszaki vadásztáborok helyén is ezt találjuk. Pedig mennyivel gazdagabb, színesebb ez az élet, mint ahogy azt ásóval napfényre hozva elképzeljük.”

■ Őz domborművével díszített edénytöredék (kora újkőkori, Kr. e. 6. évezred, Hódmezővásárhely-Hámszárító)

Ajánlott irodalom

- Blumenschine, R. J.-Cavallo, J. A. A dögevés és az emberi faj evolúciója. *Tudomány* 1992. december, 66-73.
- Deli, T.-Sümeği, P. *Biogeographical Characterisation of Szatmár-Bereg Plain Based on the Mollusc Fauna. The Upper Tisza Valley. Tiscia Monograph Series, Szeged 1999, 471-477.*
- T. Dobosi, V. *Contribution to the Upper Palaeolithic Topography. Acta Archaeologica Hungaricae 1994, 46. 3-20.*
- Gábori, M. *Jelentés az 1958. évi mongóliai tanulmányutamról. Archaeologiai Értesítő 1960, 87. 83-86.*
- Gábori, M. *Régészeti kalandozások. Budapest. 1969.*
- Hertelendi, E.-Kalicz, N.-Raczky, P.-Horváth, F.-Veres, É.-Svingor, I.-Futó, I. and Bartosiewicz, L. *Re-Evolution of the Neolithic in Eastern Hungary Based on Calibrated Radiocarbon Dates. Radiocarbon 1996, 37. 239-241.*
- Járai-Komlódi, M. *A Kárpát-medence növényzetének kialakulása. Tilia 2000, 9. 5-59.*
- Kalicz, N. *A neolitikus kutatás Magyarországon. Valóság 1976, 19/1. 25-41.*
- Kalicz N.-Makkay, J. *Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. Studia Archaeologica 1977.*
- Kertész, R. *Late Mesolithic Chipped Stone Industry from the Site Jásztelek I (Hungary). Késő mezolitikus patintott köbpar Jásztelek I lelőhelyről. Trogmayer-Festschrift. Szeged 1994, 23-44.*
- Kertész, R. *The Mesolithic in the Great Hungarian Plain: A Survey of the Evidence. At the Fringes of Three Worlds. Hunter-Gatherers and Farmers in the Middle Tisza Valley. Szolnok 1996, 5-34.*
- Kertész, R.-Sümeği, P. *Teóriák, kritika és egy modell: miért állt meg a Körös-Starčevo kultúra terjedése a Kárpát-medence centrumában? Tisicum 1999, 11. 9-23.*
- Kertész, R.-Sümeği, P. *Az Északi-középhegység negyedidőszak végi őstörténete (Ember és környezet kapcsolata 30.000 és 5.000 BP évek között). A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1999, 23. 66-93.*
- Kertész, R.-Sümeği, P.-Kozák, M.-Braun, M.-Félegyházi, E.-Hertelendi, E. *Mesolithicum im nördlichen Teil der Grossen Ungarischen Tiefebene. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 1994, 36. 15-61.*
- Kutzian, I. *The Körös Culture. Dissertationes Pannonicae Ser. II, No. 23. 1947.*
- Makkay, J. *A magyarországi neolitikus kutatásának új eredményei. Budapest. 1982.*
- Raczky, P. *A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tisza vidéken. Archaeologiai Értesítő 1983, 110. 161-194.*
- Ringer, Á. *Bábonien, eine mittelpaläolithische Blattwerkzeugindustrie in Nordostungarn. DissArch Ser. II, No. 11 1983.*
- Sümeği, P. *Ember és környezet kapcsolata a Kárpát-medencében az elmúlt 15.000 év során. Panniculus 1998, 3. 367-395.*
- Sümeği, P.-Kertész, R. *A Kárpát-medence öskörnyezeti sajátosságai - egy ökológiai csapda az újkőkorban? Jászkunság 1998, 44. 144-157.*
- Sümeği, P.-Kertész, R. *Ablak az időre. Ember és környezet kapcsolata a Kárpát-medencében az időtudományok tükrében. Szolnoki Tudományos Közlemények 1998, 1. 66-69.*
- Sümeği, P.-Kertész, R. *Az alföldi ember és a folyók hosszútávú kapcsolata I. Társadalom - kultúra - természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére. Jász-Nagykunszolg Megyei Múzeumok Közleményei 2001, 57. 133-137.*
- Trogmayer, O. *Die Hauptfragen des Neolithikums der ungarischen Südtiefebene. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968, 11-19.*
- Trogmayer, O. *A Dél-Alföld korai neolitikumának főbb kérdései. I-II. Kandidátusi értekezés, Szeged (kéziratban), 1968.*
- Vörös, I. *Faunal Remains from the Gravettian Reindeer Hunters' Campsite at Ságvár. Folia Archaeologica 1982, 33. 43-69.*
- Willis, K. J.-Sümeği, P.-Braun, M.-Tóth, A. *The Late Quaternary Environmental History of Bátorliget, N. E. Hungary. Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology 1995, 118. 25-47.*
- Willis, K. J.-Braun, M.-Sümeği, P.-Tóth, A. *Does Soil Change Cause Vegetation Change or Vice Versa? A Temporal Perspective from Hungary. Ecology 1997, 78. 740-750.*
- Willis, K. J.-Sümeği, P.-Braun, M.-Bennett, K. D.-Tóth, A. *Prehistoric Land Degradation in Hungary: who, how and why? Antiquity 1998, 72. 101-113.*